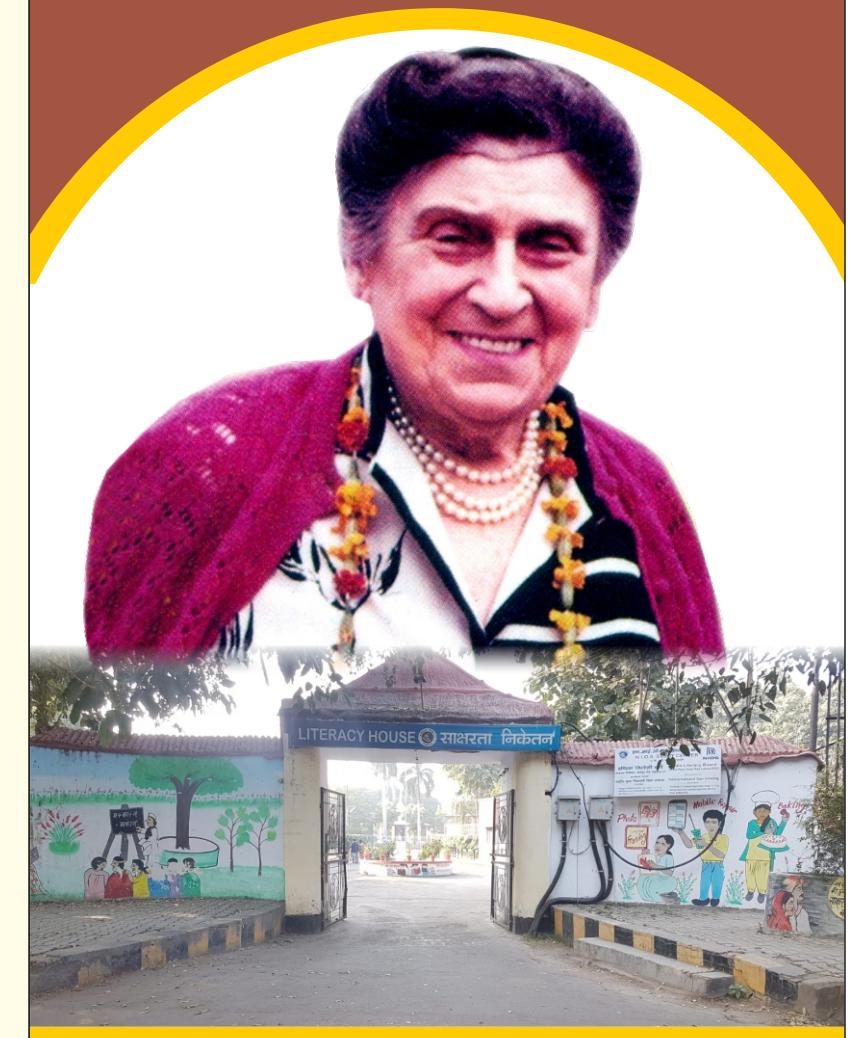

ઇણ્ડિયા લિટરેસી બોર્ડ (લિટરેસી હાઉસ)

3. બિજનૌર એવં નીવાં કૃષિ પ્રક્ષેત્ર :

ડૉ. વેલ્ડી ફિશર દ્વારા જનપદ લખનાંજ કે ગ્રામ બિજનૌર એવં નીવાં મેં દો કૃષિ ફાર્મ્સ કી સ્થાપના કી ગઈ। ઇન દોનોં પ્રક્ષેત્રોં કી સ્થાપના કૃષકોં કો કૃષિ ઔર પશુપાલન કી નવીનતમ જાનકારી પ્રદાન કરને તથા ઉન્હેં પ્રશિક્ષિત કરને કે ઉદ્દેશ્ય સે કી ગઈ હૈ। બિજનૌર પ્રક્ષેત્ર મેં 'યુવા કિસાન વિદ્યાપીઠ' ભી સ્થાપિત કિયા।

4. વેલ્ડી ફિશર ચિલ્ડ્રેન્સ અકાદમી

ઇણ્ડિયા લિટરેસી બોર્ડ કી સંસ્થાપિકા કે નામ પર એક સહ-શિક્ષા વિદ્યાલય ભી હૈ, જો 'વેલ્ડી ફિશર ચિલ્ડ્રેન્સ એક્યેડમી' કે નામ સે સંચાલિત હૈ। યહ વિદ્યાલય લિટરેસી હાઉસ પરિસર મેં હાઈ સ્કૂલ તક શિક્ષા પ્રદાન કરતા હૈ। વિદ્યાલય ડીપ્રો માધ્યમિક શિક્ષા પરિષદ સે માન્યતા પ્રાપ્ત હૈ, જિસમે લગભગ 500 છાત્ર-છાત્રાએં અધ્યયનરત હુંદે હૈનું। વિદ્યાલય આર્થિક રૂપ સે કમજોર વર્ગોં કે બચ્ચોં કો સમગ્ર રૂપ સે શિક્ષા પ્રદાન કરતા હૈ। અકાદમી એસે જિમ્મેદાર નાગરિકોં કો તૈયાર કરને કે લિએ ઇમાનદારી સે કામ કર રહી હૈ, જો સમાજ કી બેહતરી કે લિએ જીવન કે હર ક્ષેત્ર મેં કામ કર સકતે હુંદે હૈ।

5. રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના (એન્ઓએસ્ઓ)

યુવા કાર્ય એવં ખેલ મંત્રાલય, ભારત સરકાર ને વર્ષ 1993 મેં રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના કે લિએ ઇણ્ડિયા લિટરેસી બોર્ડ કો 'પ્રશિક્ષણ એવં અભિવિન્યાસ કેન્દ્ર (ટીઓઓસી) ઘોષિત કિયા। સમ્પ્રતિ ઇસકા નામ બદલ કર 'સ્કૂલીબદ્ધ પ્રશિક્ષણ સંસ્થાન (ઈઓટીઓઆઈ) કર દિયા ગયા। સંસ્થા વર્તમાન સમય મેં ભી રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના કે લિએ સ્કૂલીબદ્ધ

પ્રશિક્ષણ સંસ્થાન કે રૂપ મેં પ્રશિક્ષણ શિવિરોં કા સફળ આયોજન કર રહા હૈ।

6. ઉજાલા માસિક પત્રિકા :

નવ સાક્ષરોં કે લિએ એક માસિક પત્રિકા "ઉજાલા" નિયમિત રૂપ સે લિટરેસી હાઉસ દ્વારા ઇણ્ડિયા લિટરેસી બોર્ડ કે વેવસાઇટ પર અપલોડ કી જા રહી હૈ।

7. મેસ ઔર છાત્રાવાસ સુવિધાએં :

ઇણ્ડિયા લિટરેસી બોર્ડ, સાક્ષરતા નિકેતન પ્રશિક્ષણ પ્રદાન કરને, સમ્મેલનોં, કાર્યશાલાઓં, બૈઠકોં, સંગોછિયોં આદિ કે આયોજન કે લિએ અપેક્ષિત બુનિયાદી સુવિધાઓં સે સુસજ્જિત હૈ।

- પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમોં, કાર્યશાલાઓં, સમ્મેલનોં, બૈઠકોં આદિ કે આયોજન કે લિએ તીન વાતાનુકૂલિત હોલ સહિત અચ્છી તરફ સે સુસજ્જિત વ્યાખ્યાન / સમ્મેલન હોલ।
- ઎લસીડી પ્રોજેક્ટર, લૈપટોપ, કમ્પ્યુટર, ઑફિસ્યુલ એડ્સ ભી ઉપલબ્ધ હૈનું।
- પુરુષ ઔર મહિલા પ્રતિભાગીયોં/પ્રશિક્ષુઓં કે લિએ અલગ-અલગ ભોજન-આવાસ કી સુવિધા ઉપલબ્ધ હૈ। છાત્રાવાસ 150 પ્રતિભાગીયોં કો સમાયોજિત કર સકતા હૈ।
- વીઆઈપી કે લિએ વાતાનુકૂલિત ગેર્સ્ટ હાઉસ।
- અધિકારીયોં કા છાત્રાવાસ,
- સામાન્ય છાત્રાવાસ,

- શૈક્ષિક દૌરાં કે લિએ પરિવહન સુવિધાએં,
- લગભગ 400 લોગોં કે બૈઠને કી ક્ષમતા વાલે 'કબીર થિએટર' સમાગાર સુવિધા ઉપલબ્ધ હૈ।
- બૈંકિંગ સુવિધા એ.ટી.એમ. સ્ટેટ બૈંક ઓફ ઇણ્ડિયા સાક્ષરતા હાઉસ કે મુખ્ય પ્રવેશ દ્વાર પર સ્થિત હૈ ઔર ઇણ્ડિયાન બૈંક કી એક શાખા ભી સાક્ષરતા હાઉસ કે પરિસર મેં કામ કર રહી હૈ।

8. સાક્ષરતા સંગ્રહાલય :

સાક્ષરતા નિકેતન મેં 'સાક્ષરતા સંગ્રહાલય' કે નિર્માણ હેતુ ભારત સરકાર સે પાંચ કરોડ રૂપયે કા અનુદાન સ્વીકૃત કરાયા ગયા। ઇસ સ્વીકૃત અનુદાન કી પ્રથમ કિશ્ટ 2.50 કરોડ પ્રાપ્ત હો ગઈ હૈ। વાસ્તુવિદ દ્વારા આગણ પ્રસ્તુત કર દિયા હૈ। અગ્રિમ કાર્યવાહી કી જા રહી હૈ।

ઉપરોક્ત કે અતિરિક્ત ઇણ્ડિયા લિટરેસી બોર્ડ, સાક્ષરતા નિકેતન, લખનાંજ સરકારી વિભાગોં, સ્વૈચ્છિક એજેસિયોં, નિજી સંગઠનોં, અંતરાષ્ટ્રીય સંગઠનોં આદિ કે કર્દી મહત્વપૂર્ણ ગણમાન્ય વ્યક્તિયોં કી યાત્રાઓં કા સાક્ષી હૈ। યહ દેશ કે સભી કોનોં સે લોગોં કો આકર્ષિત કરતા હૈ યહ સંસ્થાન યૂનિસેફ, પ્લાન ઇણ્ડિયા, સર્વશિક્ષા અભિયાન, ઉત્તર પ્રદેશ, જિલા શિક્ષા ઔર પ્રશિક્ષણ સંસ્થાન (ડાઇટ) લખનાંજ, રાષ્ટ્રીય માધ્યમિક શિક્ષા અભિયાન, ડીપ્રો, નેહરૂ યુવા કેંદ્ર સંગઠન, રાષ્ટ્રીય સેવા યોજના, રાજ્ય સાક્ષરતા મિશન પ્રાધિકરણ, ડીપ્રો તથા રાષ્ટ્રીય ઔર અંતરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ કે સરકારી ઔર ગૈર સરકારી સંગઠનોં કે વિભિન્ન વિભાગોં કી વિભિન્ન કાર્યશાલાઓં, સંગોછિયોં ઔર સમ્મેલનોં કા સ્થળ ભી રહા હૈ।

: સમ્પર્ક :

ઇણ્ડિયા લિટરેસી બોર્ડ

સાક્ષરતા નિકેતન, કાનપુર રોડ,
માનસ નગર, લખનાંજ-226 023

ઇણ્ડિયા લિટરેસી બોર્ડ

इण्डिया लिटरेसी बोर्ड (लिटरेसी हाउस)

लिटरेसी हाउस प्रौढ़ एवं अनौपचारिक शिक्षा के क्षेत्र में अंतर्राष्ट्रीय ख्याति का एक संस्थान है और इसे सोसायटी पंजीकरण अधिनियम 1860 के तहत वर्ष 1956 में इण्डिया लिटरेसी बोर्ड, लिटरेसी हाउस के नाम से पंजीकृत कराया गया था। बोर्ड में प्रख्यात शिक्षाविद, सामाजिक कार्यकर्ता, केंद्र और राज्य सरकारों के प्रतिनिधि शामिल हैं।

इण्डिया लिटरेसी बोर्ड की स्थापना संयुक्त राष्ट्र अमेरिका की नागरिक श्रीमती वेल्डी होनसिंगर फिशर (1879–1980) द्वारा महात्मा गांधी की प्रेरणा से की गई थी। 15 दिसम्बर, 1947 को वह महात्मा गांधी से अन्तिम बार मिली थीं, उस समय महात्मा गांधी ने उनसे भारत आने तथा भारत के गाँवों के लिए कार्य करने हेतु आग्रह किया था। वर्ष 1953 में श्रीमती वेल्डी फिशर भारत लौट आयीं और फरवरी 1953 से उन्होंने इलाहाबाद से अपनी यात्रा की शुरूआत की। उनका मुख्य उद्देश्य निरक्षरता को समाप्त कर समाज को ज्ञान के आलोक से प्रदीप्त करना था। “अंधकार को क्यों धिक्कारे अच्छा है एक दीप जलायें” भारत में साक्षरता का प्रकाशपुंज बनकर विकसित हुआ।

उत्तर प्रदेश के तत्कालीन राज्यपाल श्री केऽएम० मुंशी ने डॉ. फिशर को लखनऊ आकर अपना काम स्थापित करने के लिए आमंत्रित किया। माननीय राज्यपाल की मदद से, वह 1956 में लखनऊ में स्थानांतरित हो गई और साक्षरता निकेतन (लिटरेसी हाउस) की स्थापना की, जो अभी भी विभिन्न रूपों और मंचों में साक्षरता कार्यक्रम का प्रसार कर रहा है।

इण्डिया लिटरेसी बोर्ड की स्थापना के मुख्य आधार चार 'F' थे जो निम्नवत हैं:-

1. Functional Literacy (कार्यात्मक साक्षरता)
2. Food Production (खाद्य उत्पादन)
3. Family Life Education (परिवार एवं जीवन मूल्य की शिक्षा)
4. Fear Removal (भय निवारण)

इण्डिया लिटरेसी बोर्ड, लिटरेसी हाउस का प्रमुख कार्य वयस्क शिक्षा, विकास, अनुसंधान और मूल्यांकन अध्ययन आयोजित करने, युवाओं के लिए कौशल विकास पाठ्यक्रम आयोजित करने, जनसंख्या और विकास सहित पारिवारिक जीवन शिक्षा गतिविधियों को चलाने वाले पदाधिकारियों का प्रशिक्षण रहा है।

लिटरेसी हाउस का भवन और परिसर का लेआउट प्रख्यात वास्तुकार श्री लॉरी बेकर द्वारा डिजाइन किया गया था। इसे एक भारतीय गाँव की तरह डिजाइन किया गया है। यह साधारण ईट की इमारतों का एक समूह है। इसके बाद वर्ष 1966 में जनपद लखनऊ के ग्राम बिजनौर एवं नीवां में दो कृषि फार्म स्थापित किए गए। बिजनौर ग्राम में युवा किसान विद्यापीठ की स्थापना की गयी। दोनों प्रक्षेत्रों की स्थापना कृषकों को कृषि और पशुपालन की नवीन एवं विकसित विधियों का प्रदर्शन कर प्रशिक्षित करने, साक्षरता को खाद्य उत्पादन और किसानों एवं समुदाय की व्यक्तिगत जरूरतों से जोड़ने के लिए किया गया था।

प्रौढ़ शिक्षा एवं साक्षरता के क्षेत्र में लिटरेसी हाउस के माध्यम से उत्कृष्ट योगदान के लिए डॉ. (श्रीमती) वेल्डी होनसिंगर फिशर एवं इण्डिया लिटरेसी बोर्ड को अनेक राष्ट्रीय एवं अन्तर्राष्ट्रीय पुरस्कारों से सम्मानित किया जा चुका है। जिसमें रेमन मैग्सेसे अवार्ड (1964) पहला जवाहार लाल नेहरू अवार्ड (1968), यूनेस्को का मोहम्मद रजा पहलवी अवार्ड (1978) एवं इराक अन्तर्राष्ट्रीय साक्षरता पुरस्कार (यूनेस्को) 1983 प्रमुख है।

प्रौढ़ और सतत शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, व्यावसायिक शिक्षा, जनसंख्या और विकास शिक्षा, पंचायती राज, युवा विकास गतिविधियों आदि के लिए

शिक्षण—अधिगम सामग्री का प्रकाशन इण्डिया लिटरेसी बोर्ड के सबसे महत्वपूर्ण योगदानों में से एक रहा है। वर्तमान में लिटरेसी हाउस में पोस्टर, पैम्फलेट, स्लोगन और विशेष रूप से नव—साक्षरों के लिए पुस्तकों के 500 से अधिक शीर्षकों का भंडार है।

शिक्षार्थियों को प्रेरित करने के लिए एक प्रेरक और अनुकूल वातावरण बनाने के लिए वर्ष 1955 में साक्षरता निकेतन में सामाजिक शिक्षा के लिए कठपुतली का उपयोग शुरू किया गया था। अमेरिका के प्रसिद्ध कठपुतली विशेषज्ञ 'बिल एण्ड कोरा बेर्यड' ने साक्षरता निकेतन में “शैक्षिक कठपुतली विभाग” की स्थापना में अपनी विशेषज्ञता का विस्तार किया। यह विभाग साक्षर भारत कार्यक्रम के लिए अनुकूल वातावरण बनाने में प्रभावी रूप से योगदान देता है।

इण्डिया लिटरेसी बोर्ड में एक बड़ा केंद्रीय पुस्तकालय स्थापित है जिसमें लगभग 50,000 पुस्तकों का भण्डार है, जिसमें एक बड़ा आराम देह प्रकाशयुक्त वाचनालय है। पुस्तकालय वयस्क और गैर—ओपचारिक शिक्षा और समाज सेवा के क्षेत्र में काम करने वाले शोधार्थियों, गैर सरकारी संगठनों और सामाजिक कार्यकर्ताओं के बीच बहुत लोकप्रिय है।

सम्प्रति इण्डिया लिटरेसी बोर्ड निम्न संस्थाओं के माध्यम से अपने विचारों और उद्देश्यों को प्रसारित कर रही है।

1. राज्य संसाधन केन्द्र, उ०प्र०

भारत सरकार द्वारा सन् 1977 में संस्था की उपलब्धियों, पिछले अनुभवों और साक्षरता निकेतन में उपलब्ध संसाधनों और बुनियादी सुविधाओं को देखते हुए इण्डिया लिटरेसी बोर्ड, साक्षरता निकेतन को प्रौढ़ शिक्षा के लिए सम्पूर्ण भारत वर्ष में प्रथम राज्य संसाधन केंद्र के रूप में मान्यता दी गयी।

राज्य संसाधन केंद्र, यू.पी. का मुख्य कार्य, विभिन्न स्तरों पर कार्यकर्ताओं के प्रशिक्षण का आयोजन करना, साक्षर भारत कार्यक्रम के लिए प्रशिक्षण सामग्री तैयार करना, कार्यक्रम का मूल्यांकन करना, अनुसंधान अध्ययन करना, क्षेत्र कार्यक्रम और विकास गतिविधियों को चलाना है।

वर्तमान समय में लखनऊ नगर निगम एवं जनपद उन्नाव के नवाबगंज विकास खण्ड में साक्षरता कार्यक्रम का संचालन किया जा रहा है।

2. जन शिक्षण संस्थान (जे०एस०एस०) लखनऊ, कानपुर एवं देहरादून

वर्ष 1981 और 1984 में भारत सरकार ने इण्डिया लिटरेसी बोर्ड, लिटरेसी हाउस को क्रमशः कानपुर और लखनऊ में श्रमिक विद्यापीठ की स्थापना की जिम्मेदारी सौंपी, इसके बाद 2000 में इसका नाम बदलकर जन शिक्षण संस्थान कर दिया गया। भारत सरकार ने वर्ष 2004 में देहरादून, उत्तराखण्ड के लिए इण्डिया लिटरेसी बोर्ड को एक और जन शिक्षण संस्थान स्वीकृत किया है।

जन शिक्षण संस्थान, (लखनऊ, कानपुर और देहरादून) की प्रमुख गतिविधियाँ, जिन्हें पहले श्रमिक विद्यापीठ के नाम से जाना जाता था, गैर—साक्षर, नव—साक्षर और शैक्षिक रूप से वर्चित वर्गों के लिए तकनीकी मार्गदर्शन, कौशल विकास के लिए संसाधन सेवाएं प्रदान करने के लिए कौशल विकास पाठ्यक्रम आयोजित करना है।

